

Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Niemczech

Erwin Reisch¹

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, struktura agrarna, rozwój rolnictwa, obszary wiejskie, dzierżawa gruntów, produkcja roślinna, produkcja zwierzęca

Cel i przesłanki

Celem artykułu jest przedstawienie na przykładzie jednego z Krajów Związkowych Niemiec (Badenii-Wirtembergii), tych elementów „Wspólnej Polityki Rolnej” (WPR), które były stosowane w ostatnich dziesięcioleciach i które mogą mieć znaczenie dla nowo wstępujących krajów do Unii Europejskiej. Osiągnięte w ostatnich czterdziestu latach wewnętrzne stosunki Unii Europejskiej skonfrontowane zostaną z silnym wpływem polityki UE na rolnictwo, gospodarkę i warunki życia. Tego rodzaju analiza dla naszych polskich sąsiadów jest szczególnie ważna przy uwzględnieniu spodziewanej wymiany dóbr, usług i informacji. Szczególnie ważna jest dla Polski, jako największego z krajów wstępujących do Unii.

Okazję do tego retrospektywnego przeglądu stworzył na początku tego roku dr Fischler komisarz rolny UE w dokumencie pod tytułem „Początek nowej polityki rolnej Unii Europejskiej”, który stanowi jednocześnie trzeci etap, w którym ministrowie rolnictwa krajów członkowskich UE osiągnęli kompromis w zakresie dalszych reform WPR. Jednocześnie w polityce UE podjęto próbę określenia działań w zakresie polityki rolnej poszczególnych krajów, które nie są objęte WPR. W tym okresie, do końca XX wieku WPR pozostawała pod silnym wpływem dużych krajów rolniczych UE. W jej obszarze pozostały: polityka rolna, rynek i polityka handlowa. Jednocześnie w obszarze polityki poszczególnych krajów pozostały problemy ochrony środowiska i wody, ekologii, zachowania krajobrazu, jakości żywności, ochrony konsumentów, jak

¹ Prof. dr dr h.c. multi. Erwin Reisch, emerytowany profesor Uniwersytetu Hohenheim, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych.

Artykuł przetłumaczył i tekst polski opracował prof. dr hab. W. Ziętara.

również rozwoju regionów o niekorzystnych warunkach. W tym celu powołano odpowiednie instytucje i programy wspierające.

Reforma WPR polega na wprowadzeniu w następnych latach trzech nowych elementów:

- zrezygnowania z bezpośredniej pomocy uzależnionej od produkcji rolniczej;
- wprowadzenia obowiązkowej modulacji subwencji rolniczych i wspierania rozwoju terenów wiejskich;
- powiązania subwencji rolniczych z zasadą współzależności (cross compliance) w celu spełnienia standardów w zakresie ochrony zwierząt i środowiska, jak również jakości i pewności środków spożywczych.

Nie jest to odpowiednie miejsce, aby koncentrować się na wyżej wymienionych elementach. Niezależnie od tego formułuję trzy uwagi, które powinny pomóc w zrozumieniu znaczenia tych nowych elementów:

- Dzięki zrezygnowaniu z uzależnienia subwencji rolniczych od produktów rolniczych, które dotyczą 90% produkcji roślinnej i 70% produkcji zwierzęcej, te działania powinny stanowić silny impuls do modernizacji WPR, w kierunku rynkowym. Rolnictwo WPR zawdzięcza osiągnięcie obecnego wysokiego technicznego i gospodarczego poziomu. Do tego poziomu dążyć będą rolnicy z krajów wstępujących do UE.
- Obowiązkowa modulacja polega na przesunięciu 5%, a następnie więcej środków subwencji rolniczych na wspieranie działań, które będą służyć pewności i rozwojowi obszarów wiejskich poprzez wprowadzenie dalszych ograniczeń w bezpośrednim wspieraniu rolnictwa jako sektora produkcyjnego. To stwarza sytuację konkurencyjną między pośrednim interesem rolnictwa a programami rozwoju społecznego i regionalnego.
- Przez powiązanie zasady współzależności rolnictwo zostanie skonfrontowane z rosnącymi wymaganiami konsumentów i społeczeństwa w zakresie pewności żywności, ochrony zwierząt i środowiska. To oznacza dla producentów i handlu środkami spożywczymi istotne ograniczenia i dodatkowe obciążenia, które stwarzają dalsze przeszkody w przyszłym rozwoju rolnictwa. Te wymogi stanowią istotne obciążenie dla wielu małych gospodarstw i przedsiębiorstw przetwórstwa rolnego w krajach przystępujących do UE. W krajach tych występują najczęściej duże potrzeby w zakresie modernizacji technik produkcji, a także w doskonaleniu organizacji zbytu i usług finansowych oraz wspomaganie przez silniejszych partnerów. Ten nowy element niezależnie od wewnętrznych interesów UE mieć będzie duże znaczenie w międzynarodowych rokowaniach w ramach WTO. Środki te wraz ze wspomaganie rozwoju terenów wiejskich i utrzymanie kultury krajobrazu stanowią istotny czynnik, który leży w interesie europejskim i umożliwia zastosowanie specjalnych środków ochronnych UE.

Ta „nowa polityka rolno UE” jest konieczną i sensowną reformą dotychczasowej WPR. Jednostronne wspieranie funkcji produkcyjnych rolnictwa przyczyniło się do

osiągnięcia dużego postępu, ale spowodowało jednocześnie powstanie problemów, które ujawniły się w regionach o niekorzystnych warunkach (wyludnienie terenów wiejskich, opuszczone wsie w niektórych regionach UE). Przy kompleksowym potraktowaniu i uwzględnieniu interesów gospodarczych i społecznych, mimo negatywnych oddziaływań i szkód dla rolnictwa trzeba przyznać, że są konieczne tego rodzaju reformy. Te stwierdzenia zostaną zaprezentowane poprzez przedstawienie rozwoju rolnictwa i terenów wiejskich w południowo-zachodnim Kraju Związkowym Badenii-Wirtembergii. Ten kraj od ponad 150 lat rozwijał się według zasady: „Rolnictwo stanowi bazę, rzemiosło i przemysł są drogą do przyszłości”.

Ta zasada prowadziła do tego, że przed 50 laty charakter rolnictwa i życia na terenach wiejskich (poza miastami) był określony przez rolnictwo przy małym udziale przedsiębiorstw przemysłowych. Obecnie na tych terenach w obszarze politycznym, gospodarczym i kulturalnym przeważa ludność pozarolnicza. Przedsiębiorstwa i grupy społeczne ukształtowały w pełni nowy charakter rolnictwa. Dzięki stworzeniu korzystnych warunków prawnych i za pomocą dobrego planowania można było osiągnąć korzystną symbiozę mimo pojawiających się konfliktów.

Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Badenii-Wirtembergii

Badenia-Wirtembergia została wybrana jako przykład z dwóch powodów: pierwszy powód to ten, że w 1952 roku uzyskałem stopień doktora na podstawie rozprawy pt. „Badanie sytuacji i możliwości rozwojowych południowo-zachodnich gospodarstw rolnych”. Przez ponad 50 lat z tą problematyką jestem silnie związany. Uczestniczyłem w całym procesie technicznego i gospodarczego rozwoju tego kraju, szczególnie w zakresie rosnącego znaczenia brukselskiej polityki rolnej.

Drugi powód wybrania tego południowo-zachodniego kraju jako przykładu efektywnego, gospodarczego i strukturalnego rozwoju w ramach korzystnych warunków prawnych, polegał na tym, że przed 150 laty był on bardzo ubogi, z migracją tysięcy ludzi we wszystkich kierunkach: do Rosji i na Bałkany, jak również do Ameryki Północnej i Południowej. Po II Wojnie Światowej ten kraj stał się wiodącym regionem w UE, a w Niemczech stał się krajem imigracji z bardzo niską stopą bezrobocia, wysokim dochodem narodowym w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Z tego kraju związkowego, w którym mieszka 10 mln mieszkańców, pochodzi obecnie 25% liczby rejestrowanych patentów w Niemczech.

W 1956/57 r., gdy były podpisywane umowy europejskie, w Badenii-Wirtembergii było 255 tys. gospodarstw o powierzchni większej niż 2 ha użytków rolnych (UR), z których 84% miało powierzchnię mniejszą niż 10 ha. Był to kraj o małych gospodarstwach i z silną szachownicą gruntów. Nie należały do wyjątków gospodarstwa

o powierzchni 10 ha, które składały się z 30 i więcej działek, często oddalonych o kilka kilometrów od gospodarstwa. Prawo spadkowe i podziały gospodarstw doprowadziły do takich stosunków. W następnym podrozdziale zostaną przedstawione zmiany, jakie zaszły w tym kraju o małych gospodarstwach w ostatnich pięćdziesięciu latach oraz zmiany na terenach wiejskich.

Zmiany w strukturze gospodarstw i wykorzystaniu powierzchni użytków rolnych

W długim, liczącym kilka dziesięcioleci procesie wystąpiły zasadnicze zmiany w strukturze agrarnej. Obecnie funkcjonuje poniżej 60 tys. gospodarstw. Oznacza to, że w ostatnich pięćdziesięciu latach 75% gospodarstw wypadło z produkcji rolniczej. W stosunku do gospodarstw poniżej 10 ha UR liczba ta wynosi 90%. Tak głęboki proces transformacji był związany z przesunięciem UR do innych grup gospodarstw. Przed 50 laty małe gospodarstwa użytkowały 55% UR, obecnie poniżej 10% (tab. 1 i 2).

Natomiast liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 30 ha wzrosła z 3 tys. do ponad 15,6 tys. Gospodarstwa te użytkują 68% powierzchni UR. Porównując liczbę gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha stwierdza się 8-krotny wzrost ich liczby. 8120 tego typu gospodarstw o średniej powierzchni 85 ha UR użytkuje obecnie prawie 50% całkowitej powierzchni UR tego kraju. Wzrost liczby i powierzchni ma miejsce w tym przedziale wielkości gospodarstw. Statystyczny próg wzrostu znajduje się między 50 a 70 ha UR.

W ramach zmiany struktury, ponad 600 tys. ha UR trafiło do innych użytkowników. Jednocześnie ponad 100 tys. rodzin rolniczych pod wpływem zmienionych stosunków zrezygnowało z gospodarowania w rolnictwie. Zmiana użytkowników następowała w formie dzierżawy. Z danych statystycznych dostępnych od 1977 roku (tab. 3) wynika, że udział dzierżawionych gruntów od tego roku wzrósł z 33% do 58%, a w grupie gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha i powyżej 100 ha wzrósł odpowiednio do 67 i 77%.

Poziom czynszu jest wysoki i wymaga osiągania wysokich plonów. W tym zakresie osiągnięto duży postęp. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 4. Od 1960 roku plony ważniejszych upraw wzrosły o ponad 100%. W wypadku zbóż wskaźnik wzrostu wynosił 222%, a w wypadku kukurydzy na ziarno 304%. Plony rzepaku ozimego jako najważniejszej rośliny oleistej wzrosły o 89%, a ziemniaków i buraków o 50%. Głównymi czynnikami wzrostu plonów były: przepływ ziemi do lepszych rolników, dostępność nowych odmian i nowych technik produkcji. Istotną rolę odegrał czynnik wiedzy fachowej, przede wszystkim w trudniejszych warunkach produkcji, które występują na ponad 1/3 powierzchni gruntów ornych kraju.

Tabela 1. Struktura gospodarstw Badenii-Wirtembergii

Powierzchnia. gospodarstwa [ha]	Lata				1980				1990				2001			
	1949	1960	1970	1980	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%
2-5	134,5	52,8	90,4	43,1	59,6	36,2	32,6	28,8	22,8	26,2	13,1	22,2	22,2	13,1	26,2	13,1
5-10	79,1	31,1	71,0	33,9	48,6	29,5	28,2	24,9	19,5	22,5	11,4	19,3	19,3	11,4	22,5	11,4
10-30	38,0	14,9	45,5	21,8	53,1	32,2	43,4	38,3	32,4	37,3	18,9	32,0	32,0	18,9	37,3	18,9
30-50	2,1	0,8	1,9	0,9	2,7	1,7	7,1	6,3	8,1	9,4	7,5	12,7	12,7	7,5	9,4	7,5
50-100	0,6	0,3	0,5	0,2	0,5	0,3	1,6	1,4	3,5	4,0	6,2	10,6	10,6	6,2	4,0	6,2
>100	0,3	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,5	0,6	1,9	3,2	3,2	1,9	0,6	1,9
Gospodarstwa razem	254,6	100	209,5	100	164,7	100	113,2	100	86,8	100	59,0	100	100	86,8	100	59,0
Rok 1949 = 100	100		82,1		64,7		44,5		34,4		23,2			34,4		23,2
w tym: <10	213,6	83,9	161,3	77,0	108,2	65,7	60,8	53,7	42,3	48,7	24,5	41,5	41,5	42,3	48,7	24,5
>30	3,0	1,2	2,6	1,2	3,4	2,1	9,0	8,0	12,1	14,0	15,6	26,5	26,5	12,1	14,0	15,6
>50	0,9	0,4	0,7	0,3	0,7	0,4	1,9	1,7	4,0	4,6	8,1	13,8	13,8	4,0	4,6	8,1

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 2. Powierzchnia UR według wielkości gospodarstw [ha] w Badenii-Wirtembergii

Powierzchnia. gospodarstwa [ha]	Lata											
	1949		1960		1970		1980		1990		2001	
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
2-5	445,6	25,6	301,2	18,6	196,5	12,8	107,1	7,2	74,5	5,2	43,1	3,0
5-10	458,4	31,5	505,1	31,2	350,6	22,6	204,9	13,8	142,1	9,9	82,9	5,7
10-30	574,7	33,0	683,3	42,1	846,8	54,1	761,8	51,1	582,4	40,4	340,0	23,4
30-50	75,0	4,3	70,4	4,3	97,2	6,3	262,9	17,6	340,3	23,6	292,0	20,1
50-100	41,6	2,4	33,5	2,1	34,7	2,2	101,1	6,8	228,0	15,9	428,9	29,5
>100	56,5	3,2	27,1	1,7	27,4	1,8	51,8	3,5	72,6	5,0	267,8	18,4
Gospodarstwa razem	1741,6	100	1619,6	100	1553,2	100	1489,6	100	1440,7	100	1454,6	100
Rok 1949 = 100	100		93,0		89,2		85,4		82,7		83,5	
w tym: <10	994,0	57,1	806,3	49,8	547,1	35,4	312,0	21,0	216,7	15,1	126,0	8,7
>30	172,9	9,9	131,0	8,1	159,3	10,3	415,7	27,9	641,6	44,5	988,6	68,0
>50	98,0	5,6	60,6	3,8	62,1	4,0	152,9	10,3	301,3	20,9	696,6	47,9

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 3. Udział dzierżawionych gruntów i poziom czynszu dzierżawnego w Badenii-Wirtembergii w latach 1977–2001

Wyszczególnienie	Lata					
	1977	1987	1991	1995	1999	2001
Powierzchnia UR [tys. ha]	1504	1475	1460	1458	1467	1447
w tym						
grunty własne [tys. ha]	1008	910	802	699	656	612
[%]	67,0	61,7	54,9	48,6	44,7	42,3
grunty dzierżawione [tys. ha]	496	565	658	759	811	835
[%]	33,0	38,3	45,1	51,4	55,3	57,7
czynsz dzierżawny [euro na ha]	108	158	167	167	172	175

Źródło :Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 4. Plony wybranych upraw w Badenii-Wirtembergii w latach 1960–2000 [dt· ha⁻¹] – średnie z okresów trzyletnich

Rodzaje upraw	Lata					
	1960	1970	1980	1990	2000	wskaźnik 1960 = 100
Pszenica ozima	30,3	39,0	47,8	63,4	67,9	224
Żyto ozime	25,4	29,7	36,7	47,8	54,1	213
Jęczmień ozimy	28,9	34,7	44,8	60,1	59,6	206
Owies	25,9	32,0	40,4	48,5	52,9	204
Kukurydza	31,2	50,3	67,8	75,5	94,7	304
Razem zboża	28,8	36,1	44,3	57,6	64,0	222
Rzepak ozimy	18,3	23,2	25,6	30,5	34,5	189
Ziemniaki	231,5	263,6	247,1	290,4	344,9	150
Buraki cukrowe	416,2	456,3	512,9	522,7	621,5	150

Źródło: Federalny Urząd Statystyczny Bonn

Zmiany w obsadzie zwierząt

Zmiany w zakresie użytkowania UR były związane z odpowiednimi zmianami w obsadzie zwierząt. Szczególnie w zakresie uprawy roślin pastewnych, które głównie dotyczą chowu bydła. Z danych statystycznych wynika, że zmiany w obsadzie zwierząt żywionych paszami treściwymi (z zakupu) były większe. Spowodowane były przymusem gospodarczym w kierunku specjalizacji, wzrostu wydajności i obniżki kosztów produkcji.

Chów bydła mlecznego był i jest pod względem dochodowym najsilniejszym sektorem rolnictwa tego Kraju Związkowego. W 1960 roku 85% z ogólnej liczby 210 tys.

gospodarstw utrzymywało 875 tys. krów mlecznych (średnio 4,2 krowy na gospodarstwo). Część małych gospodarstw, które licznie występowały w okresie wojny, zrezygnowała z chowu bydła (tab. 5). W następnych 40 latach nastąpił spadek pogłowia krów do 418 tys. krów i 18,5 tys. gospodarstw utrzymujących średnio 23 krowy w gospodarstwie. Oznacza to, że tylko 48% krów pozostało w 10% gospodarstw. Obecnie występują setki wsi bez chowu krów mlecznych. Ostatnie stada opuściły wsie, gdy wzrosły wymagania jakościowe w zakresie chłodzenia mleka w wiejskich zlewniach. Dla wielu gospodarstw były to urządzenia zbyt drogie.

Tabela 5. Zmiany w pogłowiu krów Badenii-Wirtembergii, stany i wydajności

Wyszczególnienie	Lata			
	1970/71	1980/81	1990/91	2000/01
Krowy mleczne [tys.]	744,5	688,0	543,0	418,0
Wskaźnik	100	92	73	55
Produkcja mleka [tys. t]	2455	2755	2468	2282
Wskaźnik	100	112	100	93
Wydajność mleczna [kg na szt.]	3296	4010	4545	5459
Wskaźnik	100	122	138	166

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Od 1973 roku są do dyspozycji dokładne dane statystyczne, które umożliwiają dokładniejsze poznanie procesu zmian w chowie bydła (tab. 6, 7). Z przedstawionych liczb wynika, że od 1973 roku ujawniły się skutki polityki rolnej EWG. Udział pogłowia krów w stadach poniżej 20 sztuk spadł do 10%, a liczba utrzymywanych krów obniżyła się o 15%. Z drugiej strony zwiększył się 17 razy udział stad powyżej 40 krów, przy czym dane statystyczne umożliwiają w przyszłości wyróżnienie stad powyżej 60 krów.

W 1973 roku tylko 1,3% pogłowia krów znajdowało się w stadach powyżej 40 krów. Ten udział w 2001 roku wzrósł do 42% i wykazuje dalszą tendencję wzrostową. Obecnie około 50% pogłowia krów mlecznych tego kraju utrzymywanych jest w nowoczesnych oborach powyżej 40 krów. Umożliwia to racjonalną produkcję mleka i wysoką jego jakość. Zwiększenie koncentracji chowu krów mlecznych związane było z dużymi nakładami inwestycyjnymi w pozyskiwanie zwierząt i urządzeń, a jednocześnie wymagało specjalistycznej wiedzy i umiejętności zarządzania.

Należy zaznaczyć, że krajowa produkcja mleka od 1970 roku obniżyła się zaledwie o 7%, podczas gdy pogłowie krów zmniejszyło się o połowę. W tym czasie wydajność mleczna krów wzrosła z 3296 do 5459 kg mleka na rok.

Podobne tendencje występują także w chowie macior (tab. 8). W 1973 roku liczba hodowców macior w całym kraju wynosiła 40,1 tys. Liczba ta do roku 2001 obniżyła się do 15% w stosunku do roku wyjściowego. W tamtym okresie 84% hodowców utrzymywało stada z przedziału 1–10 macior. Średnia w gospodarstwie wynosiła

Tabela 6. Zmiany i struktura gospodarstw wg wielkości stad

Wielkość stada krów [szt.]	Lata		1973		1980		1990		1996		2001	
	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%
1-9	81,2	77	46,1	64	21,4	49	10,8	39	5,5	30		
10-19	19,9	19	17,7	24	11,7	27	7,0	25	4,4	24		
20-39	3,9	4	7,7	11	8,7	20	7,3	26	5,5	30		
40-59	0,2	1	0,9	1	1,5	3	2,1	8	2,1	11		
60-99	0,02	>0	0,1	>0	0,2	>0	0,6	2	0,9	5		
100 i więcej	0,03	>0	0,01	>0	0,02	>0	0,05	>0	0,09	<1		
Razem	105,22	100	72,51	100	43,52	100	27,86	100	18,49	100		
Wskaźnik	100		69		41		26		18			
W tym <20 krów	101,1	96	63,8	88	33,2	76	17,8	64	9,9	54		
Wskaźnik	100		63		33		18		10			
>40 krów	190	0,2	1,02	1,4	1,7	3,9	2,7	9,8	3,2	17,1		
Wskaźnik	100		537		904		1439		1684			

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 7. Zmiany i struktura pogłowia krów wg wielkości stad

Wielkość stada [szt.]	Lata									
	1973	1980	1990	1996	2001					
	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%				
1-9	342,5	48	200,6	29	95,4	17	48,7	10	26,2	6
10-19	258,4	36	238,7	35	162,7	28	98,4	20	61,9	15
20-39	97,1	14	198,7	29	230,9	40	198,4	41	151,6	36
40-59	7,4	1	41,6	6	69,5	12	100,3	21	101,9	24
60-99	1,6	>0	6,7	1	13,5	3	38,2	8	66,1	16
100 i więcej	0,5	>0	1,5	>0	1,7	>0	5,3	1	10,6	3
Razem	707,4	100	687,9	100	573,8	100	489,3	100	418,2	100
Wskaźnik	100		97		81		69		59	
W tym <20 krów	600,9	84	439,6	55	258,1	45	107,1	30	88,1	15
Wskaźnik	100		73		43		18		15	
>40 krów	9,5	1	49,8	7	84,7	15	143,8	29	178,6	42
Wskaźnik	100		524		891		1514		1880	

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 8. Zmiany w chowie macior w Badenii-Wirtembergii

Wielkość stada [szt.]	Lata										
	1973	1980	1990	1996	2001						
	liczba [tys.]	liczba [tys.]	liczba [tys.]	liczba [tys.]	liczba [tys.]						
	%	%	%	%	%						
Zmiany i struktura gospodarstw trzodowych wg liczby macior											
1-9	33,9	84	19,0	7,0	3,3	2,0	38	50	3,3	2,0	32
10-19	4,0	10	3,6	2,2	1,3	0,9	16	16	1,3	0,9	14
20-49	1,9	6	2,9	2,4	1,7	1,2	20	18	1,7	1,2	20
50-99	0,3	5	1,1	1,6	1,4	1,0	16	12	1,4	1,0	17
100 i więcej	0,02	>0	0,1	0,5	0,9	1,0	10	4	0,9	1,0	17
Razem gosp.	40,12	100	26,7	13,7	8,6	6,1	100	100	8,6	6,1	100
Wskaźnik	100		67	34	21	15			21	15	
W tym <20 szt.	37,8	94	22,6	9,3	4,6	2,8	54	66	4,6	2,8	46
Wskaźnik	100		60	24	12	7			12	7	
>50 macior	0,31	0,8	1,2	1,3	2,2	2,1	25,8	15,1	2,2	2,1	34,2
Wskaźnik	100		391	414	717	686			717	686	
Zmiany i struktura pogłowia macior wg wielkości stad											
1-9	101,7	43	59,8	24,7	12,0	7,5	4	8	12,0	7,5	2
10-19	52,9	23	49,5	30,8	18,4	11,8	6	10	18,4	11,8	4
20-49	56,0	24	86,9	76,3	44,2	38,7	14	25	44,2	38,7	12
50-99	18,4	8	73,1	113,3	100,9	76,3	33	37	100,9	76,3	25
100 i więcej	3,2	1	14,2	63,5	120,3	176,5	39	20	120,3	176,5	57
Razem gosp.	231,8	100	283,4	308,5	305,7	310,8	100	100	305,7	310,8	100
Wskaźnik	100		123	133	132	134			132	134	
W tym <20 szt.	154,2	66	109,3	55,5	30,4	19,3	10	18	30,4	19,3	6
Wskaźnik	100		71	36	20	13			20	13	
>50 macior	21,6	9,3	87,2	176,8	221,2	252,8	72,3	57,3	221,2	252,8	81,3
Wskaźnik	100		216	818	1024	1170			1024	1170	

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

Tabela 9. Chów trzody chlewnej w Badenii-Wirtembergii

Wielkość stada [szt.]	Lata									
	1973	1980	1990	1996	2001					
	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%				
Zmiany i struktura gospodarstw trzodowych wg wielkości pogłowia										
1-19	119,2	80	70,4	76	37,6	72	22,2	68	10,7	56
20-49	19,5	13	12,4	13	5,9	11	3,3	10	2,3	12
50-199	8,6	6	8,0	9	5,2	10	3,8	12	3,0	16
200-399	0,7	>0	1,6	1	1,8	4	1,6	5	1,2	6
400-999	0,1	>0	0,5	>0	1,3	3	1,5	5	1,6	8
1000 i więcej	0,1	>0	0,02	>0	0,06	>0	0,2	>0	0,4	2
Razem gosp.	148,2	100	92,92	100	51,86	100	32,6	100	19,2	100
Wskaźnik	100		63		35		22		13	
W tym <50 szt.	138,7	93	82,8	89	43,4	83	25,5	78	12,9	68
Wskaźnik	100		60		31		18		9	
>400 szt.	0,149	>0	0,465	0,5	1,35	2,6	1,7	5,3	1,9	10,3
Wskaźnik	100		302		906		1164		1328	
Zmiany i struktura pogłowia trzody chlewnej wg wielkości stad										
1-19	601,6	27	364,6	17	173,3	8	102,2	5	54,3	2
20-49	600,4	27	385,6	18	185,3	8	106,2	5	71,9	3
50-199	719,5	33	737,4	33	519,4	23	385,1	17	306,8	13
200-399	180,1	8	441,1	20	529,5	24	449,3	20	352,5	15
400-999	70,0	3	254,8	11	732,7	33	931,2	42	990,1	43
1000 i więcej	11,2	>0	14,5	1	75,9	3	248,4	11	538,8	24
Razem gosp.	2182,7	100	2197,9	100	2216,1	100	2222,5	100	2314,8	100
Wskaźnik	100		101		102		102		106	
W tym <50 szt.	12202,0	54	750,2	35	358,6	16	208,6	10	126,2	5
Wskaźnik	100		62		30		17		11	
>400 macior	81,2	3,7	269,3	13,3	808,6	36,6	1179,6	53,5	1528,9	66,1
Wskaźnik	100		332		996		1455		1883	

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii.

3 maciory. Liczba tych gospodarstw zmniejszała się bardzo szybko. W 2001 roku wyniosła zaledwie 6%. Z drugiej strony występował szybki przyrost większych stad. Liczba stad powyżej 50 macior wzrosła z 308 do ponad 2000. Jest interesujące, że stada z przedziału 50–99 sztuk osiągnęły najwyższy udział. W 2001 roku podobny udział osiągnęły stada powyżej 100 macior, w których utrzymywano 57% całkowitego pogłowia macior. Wysokie wymagania w stosunku do chlewni, higieny i zarządzania stadem wymusiły specjalizację, która jest możliwa w odpowiedniej wielkości stad. To objaśnia rzeczywisty stan rzeczy w przeciwieństwie do chowu krów mlecznych. Ogólna liczba macior nie ulega zmniejszeniu, lecz wykazuje stałą tendencję wzrostową.

W tej gałęzi produkcji zwierzęcej miał również miejsce wzrost wydajności. Nie dysponujemy dokładnymi danymi, ale z dostępnych informacji z rachunkowości wynika, że w grupie gospodarstw najlepszych uzyskuje się 22–23 prosiąt od maciory w roku, a także osiąga się ponad przeciętne ceny za prosięta i warchlaki. Są to tzw. produkty markowe znane poza granicami Badenii-Wirtembergii z gwarantowaną jakością i dobrymi warunkami zbytu.

Analogiczne tendencje rozwojowe występują w pogłowie trzody chlewnej (tab. 9). W wielu gospodarstwach prowadzi się chów trzody chlewnej w cyklu zamkniętym, gdzie głównym produktem towarowym są tuczniaki. Ta tradycyjna forma produkcji żywca wieprzowego oparta jest na własnych prosiętach. W jej miejsce wchodzi wyspecjalizowane gospodarstwa o większej koncentracji. Skutkiem tego jest spadek udziału liczby gospodarstw trzodowych utrzymujących poniżej 50 sztuk do 10% w stosunku do roku wyjściowego, a tylko 5% trzody utrzymywanych było w tych gospodarstwach w 2001 roku, natomiast w 1973 roku w tych stadach utrzymywano 54% pogłowia. Z drugiej strony w całym kraju w 1973 roku było tylko 140 gospodarstw trzodowych (10%) utrzymujących powyżej 400 szt. zwierząt. Obecnie liczba tego typu gospodarstw wynosi ok. 2 tys., w których utrzymuje się 2/3 krajowego pogłowia trzody, które liczy 2,3 mln sztuk.

Są to gospodarstwa wysoko wyspecjalizowane, dobrze urządzone, osiągające wysokie parametry w zakresie przyrostów dziennych, wykorzystania pasz, jakości mięsa przy zachowaniu standardów higienicznych.

Zmiany w liczbie zatrudnionych w rolnictwie

Głębokie zmiany w strukturze agrarnej spowodowały zmiany w zasobach pracy w rolnictwie. Wkrótce po zakończeniu II Wojny Światowej nastąpił proces wrażliwej technizacji prac polowych, podwórzowych i w budynkach inwentarskich. Umożliwiło to odpływ siły roboczej z rolnictwa. Proces ten ułatwiał wzrost popytu na pracę poza rolnictwem. Popyt ten był tak duży, że można było mówić o prawdziwym odpływie pracowników z terenów wiejskich, co spowodowało, że w niektórych gminach do 15% powierzchni gruntów ornych było odłogowanych. W latach sześćdziesiątych ukazała się książka pt. „Kto będzie napełniać nasze stodoły”. Była ona

Tabela 10. Zatrudnienie w rolnictwie i leśnictwie w Badenii-Wirtembergii (zawodowo czynni w rolnictwie i leśnictwie)

Rok	Zawodowo czynni w rolnictwie i leśnictwie		Pracujący w gospodarstwach [tys. osób]					
	tys. osób	% zatrudnionych ogółem	rolnicy		członkowie rodziny		pracownicy najemni ^a	
			liczba	%	liczba	%	liczba	%
1960	619	15,6	215	100	337	100	67	100
1970	397	9,5	143	66	214	64	40	60
1980	210	4,9	72	33	98	29	40	60
1990	154	3,2	61	28	44	13	49	73
2000	118	2,4	45	21	31	10	42	63
2001	110	2,2	41	19	29	9	40	60

^a ponad połowa pracowników najemnych zatrudnionych jest w gospodarce leśnej.
Źródło: Rocznik statystyczny Badenii-Wirtembergii wg wyników mikrospisów.

wynikiem troski o przyszłość rolnictwa. W następnych latach dalszy wzrost postępu technicznego, a przede wszystkim dostosowanie potencjału pracy w gospodarstwach spowodowało, że mimo dalszego odpływu siły roboczej z rolnictwa nie spowodowało to spadku produkcji żywności, lecz stymulowało pozytywne zmiany w strukturze gospodarstw.

Jak wynika z tabeli 10 w dwóch dziesięcioleciach powojennych w latach 1960–1980 więcej niż 50% czynnych zawodowo w rolnictwie i leśnictwie opuściło swoje miejsca pracy. Zmniejszyła się także liczba pracujących członków rodzin, ponieważ młoda generacja nie wiązała swojej przyszłości z gospodarstwem rolniczym, lecz dążyła do uzyskania innego wykształcenia i pracy. W roku 2001 w rolnictwie Badenii-Wirtembergii pozostało tylko 12,7% z 552 tysięcy pracujących w 1960 roku. Tylko w co drugim gospodarstwie członkowie rodziny uczestniczyli w pracach gospodarskich. Spowodowało to wyludnienie wsi. Jednocześnie nie występowało zjawisko osiedlania się na wsi. Nieaktualnym stało się pytanie „Kto będzie napełniać nasze stodoły”. Aktualnym stało się pytanie „Kto utrzyma i będzie organizował nasze wsie”, ponieważ wzrosły wymogi odnośnie jakości życia w zakresie socjalnym i kulturalnym. Te postulaty kierowano pod adresem gmin i ich gospodarczej działalności dotyczącej przedszkoli, urzędów w szkołach, usług i organizacji wsi. Polityka reagowała na ten rozwój głębokimi zmianami w organizacji działalności komunalnej i struktur zarządzania przy jednoczesnym wzroście liczby mieszkańców.

Realizacja tych procesów wiązała się z rozwojem sektorów przemysłowych w gospodarce, który spowodował wzrost wynagrodzeń. Od 1970 roku wynagrodzenia wzrosły 4-krotnie. Wynagrodzenie za godzinę (bez ca 30% dodatków socjalnych i kosztów ubocznych) odpowiadało w roku gospodarczym 2000/01 równowartości 75 kg zbóż. Wszystkie gospodarstwa z tego powodu były zmuszone do wprowadzenia wysokiego stopnia mechanizacji. W celu pokrycia wysokich kosztów stałych, gospodarstwa

były zmuszone z jednej strony do silnej specjalizacji na kilku wybranych gałęziach, a z drugiej strony na korzystanie z usług zewnętrznych z użyciem specjalistycznych maszyn, łącznie z odpowiednimi umiejętnościami. Następnym etapem był proces kooperacji między wysoko produkcyjnymi gospodarstwami (kółka maszynowe, zespoły maszynowe itp.). Specjalizacja i kooperacja stały się wiodącymi pojęciami w nowoczesnym zarządzaniu i organizacji pracy w rolnictwie.

Zmiany cen produktów rolniczych i środków produkcji

Niezależnie od wysokich i ciągle rosnących kosztów pracy występujące tendencje w rolnictwie pozostawały pod wpływem rynkowej polityki UE. Jak wynika z danych w tabeli 11 ceny produktów rolnych poczynając od końca lat sześćdziesiątych wzrastały do końca lat osiemdziesiątych. Następnie w wyniku harmonizacji cen rolnych przez EWG, ceny zbóż zostały obniżone o 15%. Celem polityki rolnej było ograniczenie produkcji poprzez spadek cen rynkowych ważniejszych produktów, co doprowadziło do tego, że obecne ceny zbóż są niższe od cen z 1952 roku. Tylko ceny mleka i buraków cukrowych nie uległy spadkowi dzięki wprowadzeniu kwot.

Wskaźnik nożyc cen między cenami produktów rolniczych i cenami środków produkcji wskazuje, że występuje stały spadek dochodowości produkcji (dochód na jednostkę produkcji). W porównaniu z 1970 r. wskaźnik wzrostu cen produktów rolniczych w 2001 r. wynosił 128%. W tym samym okresie wskaźnik wzrostu kosztów

Tabela 11. Ceny i wskaźniki cen w Republice Federalnej Niemiec

Wyszczególnienie	Lata					
	1970/71	1980/81	1985/86	1990/91	1995/96	2000/01
ceny ważniejszych produktów rolnych [euro · dt ⁻¹ – produkty roślinne, ct · kg ⁻¹ – produkty zwierzęce (bez VAT)]						
Zboża	17,79	22,6	20,75	17,64	12,6	11,4
Pszenica konsumpcyjna	18,31	23,6	21,27	17,58	12,8	11,8
Ziemniaki	8,69	10,94	7,52	9,82	14,0	10,3
Buraki cukrowe	3,96	5,73	5,73	5,11	4,8	4,7
Mleko krowie	18,8	29,6	32,5	32,7	30,4	33,1
Żywiec wieprzowy	112,7	139,8	136,2	118,0	112,0	121,7
Jaja kurze	126,7	153,2	129,2	130,8	135,7	133,6
Wskaźniki cen produktów rolniczych i środków produkcji						
Produkty roślinne	100	177	187	178	152	125
Produkty zwierzęce	100	138	138	133	123	128
Razem produkty rolnicze	100	127	153	143	130	128
Środki produkcji dla rolnictwa	100	170	188	184	197	218

Źródło: Rocznik Statystyczny Badenii-Wirtembergii i Republiki Federalnej Niemiec.

pracy w rolnictwie wynosił 400%. Mimo że wydajność pracy w rolnictwie wzrosła kilkakrotnie, to dochody rolników wzrosły tylko w niewielkim stopniu.

Z tego powodu występuje stała dążność rolników do zwiększania powierzchni gospodarstw i zwiększania liczebności stad zwierząt. Jeszcze 20 lat temu rolnik sprzedający rocznie 250 tys. kg mleka (50 krów o wydajności 5 tys. kg mleka) uzyskiwał wysoce zadawalające dochody. Obecnie tego typu rolnik musiałby sprzedawać ca 500 tys. kg mleka, co oznacza, że musiałby utrzymywać 70 krów o wydajności ponad 7 tys. kg mleka. Zwiększenie stada uzależnione jest od poniesienia odpowiednich nakładów inwestycyjnych. Podobne tendencje występują w gospodarce polowej i w innych gałęziach produkcji zwierzęcej. Tego rodzaju działania, podejmowane z myślą o pełniejszym wykorzystaniu miejscowych zasobów, prowadzą do podejmowania działalności przez gospodarstwa roślinne na polach położonych w odległości 10–20 km. Gdy te możliwości są wyczerpane wówczas poszukują innych możliwości wykorzystania wolnych własnych zasobów, nawet w działalności pozarolniczej.

Dzięki tego rodzaju procesom zmienia się obraz życia na wsi, który upodabnia się do miejskiego.

Sytuacja rolnictwa i obszarów wiejskich jako skutek zmian strukturalnych

Na podstawie przedstawionych zmian w rolnictwie Badenii-Wirtembergii i opisanych faktów rysuje się następujący obraz:

- W okresie ostatnich 50 lat o 75% zmniejszyła się liczba gospodarstw, tylko w jednej trzeciej z istniejących obecnie gospodarstw rolnictwo stanowi główne źródło utrzymania rodziny rolniczej.
- Użytkowanie w formie dzierżawy ponad 50% powierzchni użytków rolnych umożliwia wzrost gospodarstw pełnorolnych, jednak w wypadku 75% dzierżawionych gruntów przy bardzo wysokim czynszu dzierżawnym – stanowiącym równowartość 15 dt pszenicy z 1 ha – opłacalność tej formy użytkowania gruntów jest ograniczona.
- Liczba gospodarstw mlecznych w ostatnich 30 latach spadła do 18%, a liczba krów o połowę. Te fakty wywarły wielki wpływ na poziom dochodów i życie rolników.
- Liczba gospodarstw utrzymujących maciory spadła do 6%. Szanse rozwojowe mają gospodarstwa specjalistyczne. Wyposażenie tego typu gospodarstw wymaga nakładów zewnętrznych, przy jednoczesnym uwzględnieniu wymogów ochrony środowiska. Proces inwestycyjny podlega w tych gospodarstwach podobnym procedurom, jak w wypadku budowy zakładów przemysłowych.

- Podobne wymagania obowiązują przy produkcji żywca wieprzowego, gdzie koncentracja zwierząt przekracza kilkaset sztuk. Rodzi to także konflikty z sąsiadami w wypadku zwiększania koncentracji zwierząt.
- Tradycyjne struktury gospodarstw rodzinnych uległy zasadniczym zmianom dzięki koncentracji powierzchni i stad zwierząt. Dzięki postępowi technicznemu i organizacyjnemu na powierzchni 100 ha UR (1 km²) zamiast 10 rodzin z 2–4 pracującymi osobami pozostały 2 rodziny z 1–2 pracującymi osobami. Taka sytuacja występuje w rejonach, w których prowadzi się intensywne uprawy polowe, specjalistyczną produkcję zwierzęcą lub inne specjalistyczne działalności (np. produkcja ekologiczna z bezpośrednią sprzedażą).

Najważniejsze pytanie, które obecnie należy postawić, po tak dużych zmianach strukturalnych, brzmi: Co przyniosły te zmiany w odniesieniu do dochodów rodzin rolniczych oraz w odniesieniu do poziomu życia na terenach wiejskich?

Dochód rodzin rolniczych. Według danych księgowości rolniczej w latach 1999–2002 gospodarstwa rolnicze (stanowiące główne źródło utrzymania rodziny rolniczej) średnio w całym kraju uzyskiwały dochód z gospodarstwa w wysokości 22800 euro na rodzinę, przy średniej wielkości gospodarstwa 43,7 ha i 1,5 jednostkach siły roboczej. Całkowity dochód tego typu rodziny rolniczej wyniósł 34200 euro. Utrzymanie 4-osobowej rodziny wymaga 36200 euro, z czego 24000 euro należy przeznaczyć na żywność. Dochód z tego typu gospodarstwa rolniczego zapewnia utrzymanie na granicy egzystencji. Przy zachowaniu dotychczasowego tempa ogólnego rozwoju gospodarczego należy się liczyć z dalszym pogarszaniem ekonomicznej sytuacji rolników. Planowane nowe środki polityki rolnej UE zakładają dalszą koncentrację powierzchni użytków rolnych i pogłowia zwierząt. Spowoduje to dalsze przechodzenie gospodarstw pełnorodnych do grupy gospodarstw pomocniczych lub do całkowitej rezygnacji z prowadzenia gospodarstwa i przejście do innych zawodów. Dotychczasowy proces nie zostanie zahamowany.

Wraz z przedstawionymi zmianami zachodzą dalsze procesy, które nie są zauważalne z zewnątrz; mianowicie stale rosną potrzeby kapitałowe, przy rosnącym udziale kapitału obcego. W gospodarstwie o powierzchni 40–60 ha UR wartość kapitału przekracza 250 tys. euro na jednostkę siły roboczej, przy czym udział kapitału obcego wynosi 25% i więcej. Te tendencje oznaczają, że przed większością obecnych gospodarstw pojawią się trudne zadania, których celem byłoby zapewnienie gospodarczej pewności.

Poziom życia na terenach wiejskich. Oprócz wymienionych czynników związanych bezpośrednio z gospodarczymi skutkami zmian strukturalnych występują inne o podobnej randze, które mają związek z wsiami, gminami i powiatami. W każdym wypadku chodzi o straty majątku, redukcję miejscowych zasobów, ważnych z punktu widzenia własnych dochodów, a także zmniejszanie potencjału wiedzy fachowej, innowacyjności i kreatywności. Nie trzeba przywoływać specjalnych dowodów, aby stwierdzić, że wsie i tereny wiejskie bez specjalnych działań mających na celu dopływ

ludzi, kapitału i innych zasobów ulegną wyludnieniu. Pojedyncze gospodarstwa mogą przetrwać, ale wiejska wspólnota socjalna przestanie istnieć. Tego typu procesy wystąpią przy czysto technicznym i ekonomicznym podejściu do problemu zmian w strukturze agrarnej. Groźba wyludnienia terenów wiejskich może być oddalona wyłącznie przez dopływ kapitału i innych źródeł dochodu, a przede wszystkim przez dopływ kapitału ludzkiego na tereny wiejskie.

Za pomocą niewielu liczb można zilustrować te procesy. W Badenii-Wirtembergii 20 tys. gospodarstw rolniczych z tytułu dzierżawy 800 tys. ha UR płaci rocznie 120 mln euro czynszu dzierżawnego na rzecz nie rolników. Doliczając do tego środki z tytułu sprzedaży ziemi i wydatki na zakup kwot i kontyngentów, to roczny odpływ kapitału wyniesie 150 mln euro, a w okresie 10 lat 1,5 mld euro. Do tego należy doliczyć koszty kształcenia młodzieży, która opuści tereny wiejskie i pracować będzie w innych rejonach. Należy uwzględnić także straty majątku, który wypada z produkcji rolniczej (budynki gospodarcze, maszyny, urządzenia), które nie będą wykorzystywane produkcyjnie. Jest to problem, niezmiernie ważny, który powinien być podjęty w trosce o przyszłość terenów wiejskich. Wymaga to dopływu na te tereny możliwie dużo ludzkich, materialnych i finansowych zasobów, aby te tereny utrzymać i przywrócić do produktywnego wykorzystania.

Kolejne pytanie brzmi „Jak można uruchomić taki przeciwstawny strumień?”. Teoria rozwoju terenów wiejskich dostarcza interesujące i produktywne rozwiązania. Kilka z nich zostanie przedstawionych:

- W rozwoju każdego terenu wiejskiego istotną rolę odgrywa rolnictwo i leśnictwo. Dlatego rolnicy są zobowiązani do przedstawienia rozwiązań, łącznie ze wskazaniem możliwości pozyskiwania dochodów spoza rolnictwa, np. przez agroturystykę, jazdę konną, wędkowanie itp. Ważne jest, aby wykorzystać naturalne zasoby, a także wykorzystać nadwyżkę mocy produkcyjnych, np. maszyn i urządzeń przez świadczenie usług. Dzięki temu można zwiększyć dochody rolników.
- W tym wielostronnym problemie rozwoju terenów wiejskich istotną rolę odgrywać powinna polityka i społeczne zarządzanie. Oddziaływanie powinno być silniejsze w rejonach o słabym rolnictwie i niskim potencjale rozwojowym (pod względem infrastruktury, komunikacji). Istotną rolę powinna spełniać budowa dróg i połączeń komunikacyjnych, które powinny stymulować rozwój terenów wiejskich przez wzrost komunikacji, wielostronną wymianę dóbr i usług pomiędzy pojedynczymi osobami, przedsiębiorstwami i instytucjami. Dzięki temu dopłynie kapitał, technologie i dochody na tereny wiejskie.

W Kraju Związkowym Badenii-Wirtembergii czynnikiem dalszego rozwoju był zdecentralizowany system gospodarczy, który opierał się na dwóch kolumnach:

1. W ostatnich kilku dziesięcioleciach rozwinięto zdecentralizowaną sieć gospodarstw i przedsiębiorstw szkoleniowych, szkół zawodowych i wyższych szkół zawodowych. To umożliwiło kształcenie młodzieży we wszystkich regionach kra-

ju, dzięki dojazdom do szkół, także dzieciom rolników, które oprócz nauki pomagają w pracach gospodarczych, w gospodarstwach rodziców.

2. Rozbudowano jednocześnie struktury komunikacyjne i drogowe, przede wszystkim drogi wiejskie i regionalne połączenia kolejowe. Dzięki temu wielu ludzi, którzy wyszli z rolnictwa mieszka na wsi i dojeżdża do pracy do firm położonych w innych miejscowościach, nawet w odległości do 50 km.

Obydwie wymienione przesłanki znajdują się w zakresie odpowiedzialności służb publicznych. One przyczyniają się do podniesienia atrakcyjności terenów wiejskich i sprzyjają osiedlaniu się ludzi i nowych przedsiębiorców. Istotnym czynnikiem są przekonujące plany rozwoju gmin, które sprzyjają napływowi kapitału.

W Badenii-Wirtembergii występują dwa regiony, w których rozwój terenów przemysłowych z tzw. „parkami przemysłowymi” nie zapewniły sukcesu. Zakres działań przedinwestycyjnych był niewystarczający dla firm. Dopiero połączenie tych terenów z drogami szybkiego ruchu i drogami regionalnymi wywołało zainteresowanie inwestorów i nastąpiło ożywienie tych gminnych centrów. Dzięki temu także rolnictwo otrzymało nowe impulsy dzięki stworzeniu nowych miejsc pracy i możliwości świadczenia usług. Wzrósł także popyt na usługi w zakresie organizacji czasu wolnego dla ludności wiejskiej, dzięki czemu mieszkańcy wsi mogli powiększyć swoje dochody.

Propozycje dla rolnictwa i terenów wiejskich w Polsce

Można postawić pytanie, które z przedstawionych prawidłowości występujących w Niemczech, a w szczególności w Badenii-Wirtembergii będą mogły być wykorzystane w Polsce w procesie rozwoju terenów wiejskich. Chodzi o doświadczenia relatywnie bogatego i wysoko rozwiniętego kraju. Jego niski przed stu laty poziom został przewyżniony przez industrializację przy jednoczesnym wsparciu rozwoju słabego rolnictwa. Kraj o zdecentralizowanym i rozdrobnionym rolnictwie, a także rzemiośle przekształcił się w Kraj o zdecentralizowanym przemyśle i gospodarce, co spowodowało zmiany na terenach wiejskich. W Badenii-Wirtembergii ze względu na naturalne warunki nie wykształciły się ani rządowe ani handlowe centra, które stanowić mogłyby punkty wyjścia do powstania wielkich aglomeracji miejskich. W obrębie Stuttgartu, który pod względem liczby ludności i siły gospodarczej jest najsilniejszym centrum kraju, w promieniu 30 km mieszka zaledwie 1,5 mln mieszkańców, do tego należy dodać 200 tys. pracowników dojeżdżających codziennie do pracy.

Warunki życia na terenach wiejskich upodobniają się coraz bardziej do warunków i stosunków miejskich bez uszczerbku dla historycznego charakteru i kultury życia. W 1970 roku utworzono gminy liczące kilkanaście tysięcy mieszkańców, w których rozwinięto sprawnie prowadzone usługi przy niższych kosztach. Te działania przyczyniły się do podniesienia poziomu atrakcyjności „mieszkania na wsi”. To spowodowało wzrost liczby dojeżdżających do miejscowości centralnych.

Stosunki na terenach wiejskich w Polsce kształtują się odmiennie. Brak jest przede wszystkim historycznie ugruntowanej i realizowanej polityki rozwoju terenów wiejskich. Okres panowania ustroju socjalistycznego określił radziecki model rozwoju przedsiębiorstw państwowych i uspołecznionego rolnictwa. Mimo że nie został on w pełni w Polsce urzeczywistniony spowodował jednak przerwanie i zahamowanie podobnego rozwoju terenów wiejskich jak w Badenii-Wirtembergii. Odzyskanie samodzielności i osobistej odpowiedzialności przez rolników wywołuje potrzebę przyspieszenia procesów dostosowawczych w zakresie struktury agrarnej. Pojawiły się przesłanki związane z akcesją do bardziej zliberalizowanego rynku europejskiego, które wywołują nowe, pilne zadania. Problemem są także oczekiwania i cele będące pozostałością po systemie socjalistycznym, a związane z wielkimi przedsiębiorstwami w rolnictwie, które trudno pogodzić z oczekiwaniami rolników. To być może jest jedną z przyczyn opóźnień w dostosowaniu do integracji z UE, o których informowała Komisja Unii Europejskiej.

Uwzględniając aktualne problemy, można wskazać na możliwości wykorzystania niektórych doświadczeń Badenii-Wirtembergii w Polsce:

- Rozwoju terenów wiejskich w żadnym wypadku nie należy postrzegać jako wyłącznego zadania rolnictwa. Proces ten nie może być tworzony i realizowany wyłącznie przez rolników. Nieuniknione jest wsparcie środkami publicznymi. W Badenii-Wirtembergii na ten problem zwrócono uwagę przed dwudziestu laty zmieniono nazwę: „Ministerstwo Rolnictwa i Wyżywienia” na „Ministerstwo Rozwoju Terenów Wiejskich”. Jednocześnie w ramach tego wsparcia na Wydziale Rolniczym Uniwersytetu w Hohenheim utworzono „Europejskie Centrum Badań i Rozwoju Terenów Wiejskich”, którego celem jest opracowanie naukowych podstaw rozwiązywania problemów związanych z rozwojem terenów wiejskich.
- W Badenii-Wirtembergii w ostatnich pięćdziesięciu latach przy korzystnych stosunkach w tym kraju podjęto działania, które doprowadziły do zmian w strukturze rolnictwa i do rozwoju terenów wiejskich. Setki tysięcy rodzin było często zmuszonych do podejmowania bolesnych decyzji. Szybkość procesów dostosowawczych zależała od stworzonych warunków, np. wprowadzenie socjalnego programu ubezpieczeniowego dla starszych rolników w zamian za rezygnację z gospodarowania ułatwiało powiększanie gospodarstw. Jednocześnie stwarzano możliwości do tworzenia nowych miejsc pracy, które ułatwiały przejście do pracy w przemyśle. Te działania były ważnymi instrumentami w przezwyciężeniu problemów niedorozwiniętych terenów wiejskich związanych z ukrytym bezrobociem i trudną sytuacją socjalną, która groziła odpływem ludności do centrów przemysłowych.
- Ważnymi przesłankami warunkującymi pozytywny rozwój terenów wiejskich było jednocześnie stworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości przez budowę dobrych dróg i komunikacji, wspieranie fachowego wykształcenia. Obok rolnictwa stworzono interesujące miejsca pracy w rzemiośle i przemyśle, w działalności

zarządczej i handlowej, turystyce i organizacji czasu wolnego, usługach i nowoczesnej komunikacji oraz w innych dziedzinach.

- W Polsce występuje stosunkowo niskie zagęszczenie ludności (w większości województw na 1 km² przypada poniżej 100 mieszkańców) w porównaniu do Badenii-Wirtembergii, gdzie w powiatach wynosi 150–250 mieszkańców na 1 km². Z tego względu rozwój publicznych usług jest utrudniony. W tej sytuacji konieczne są studia i plany rozwoju, które wskażą drogi rozwoju i umożliwią tworzenie sieci usług. W ten sposób w procesie trwającym kilka dziesięcioleci udało się mało rozwinięte regiony ożywić i zapewnić socjalną stabilizację ludności.
- Tych kilka stwierdzeń zamyka niniejsze opracowanie. W „Raporcie 2002 Rozwoju Wsi” przygotowanym przez FDPA (Foundation for the Development of Polish Agriculture) zawarta jest doskonała analiza aktualnej sytuacji na terenach wiejskich w Polsce. Z drugiej strony przypominam sobie wypowiedź gubernatora jednej z chińskich prowincji, który po moim wykładzie na podobny temat powiedział: „Dobrze, dobrze, ale w Chinach jest takie przysłowie «Ludzie, którzy mieszkają nad rzeką wiedzą najlepiej, jak wysokie powinny być wały przeciwpowodziowe»”. Tę lekcję dobrze zrozumiałem. Kto z zewnątrz przychodzi, temu łatwo być dobrym doradcą. Dróg do przyszłości ludzie muszą szukać sami, gdyż mieszkając na miejscu lub w okolicy najlepiej wiedzą od czego zależy ich rozwój.

Development of agriculture and rural areas in Germany

Key words: Common Agricultural Policy, agrarian structure, farming development, rural areas, land lease, crop production, animal husbandry

Summary

The article deals with the impact of Common Agricultural Policy being introduced on rural areas, on an example of a German state Baden-Württemberg. It focuses on the changes in the number of farms and on the evolution of management methods. Factors and ways of influencing the development of rural areas were also discussed with special emphasis put on the role of education. Baden-Württemberg's experiences may be very useful in preparing Poland's strategy of rural areas development.